

УДК 9(с2)

*І. Д. Дудко, д-р політ. наук,
зав. кафедри політичної історії,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

КИЇВСЬКА РУСЬ — УКРАЇНСЬКА НАРОДНІСТЬ. ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОСТІ НА ЕТАПІ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Стаття присвячена аналізу передумов формування українського етносу та його ролі у становленні державності та розвитку етнополітичних процесів Київської Русі.

Статья посвящена анализу предпосылок формирования украинского этноса и его роли в становлении государственности и развитии этнополитических процессов Киевской Руси.

The article is dealing with analysis of the prerequisites of forming of Ukrainian ethnos and its role in Kievskaya Rus statehood and ethnic and political processes development.

Ключові слова: український етнос, українська народність, Київська Русь.

Ключовые слова: украинский этнос, украинская народность, Киевская Русь.

Key words: Ukrainian ethnos, Ukrainian people, Kievskaya Rus.

Київська Русь увійшла в історію як могутня ранньофеодальна держава, яка відіграла надзвичайну роль як в історії східнослов'янських народів, так і світовій історії. Утворення великої Давньоруської держави сприяло більш швидкому економічному й політичному розвитку східних слов'ян, дало їм можливість відстояти свої землі від нападів багатьох ворогів, досягти неабиякого рівня освіти і культури. Говорячи про величезне значення Київської держави в історії східних слов'ян, слід зупинитися й на тому її аспекті, який безпосередньо стосується формування слов'янських народів — українців, росіян, білорусів як таких, що пов'язують свої коріння з етнополітичними процесами Київської Русі.

Зазначимо, що розгляд етнічної структури, як і етнополітичних процесів Київської Русі є проблемою не тільки актуальною, а й складною з урахуванням сучасної політичної історії трьох народів. Так, актуальність проблеми полягає в тому, що її вирішення є ключем для визначення спадкоємця киево-руської культурно-історичної спадщини, а складність — у тому, що розв'язанню цього питання заважають не тільки обмеженість та фрагментарність джерел Київської Русі, а й політична кон'юнктура, політико-ідеологічні впливи щодо історії народів у попередні періоди.

Так, показово, що в радянській історіографії 1930–1980-х рр. загальноприйнятою вважалась концепція зародження і розвитку трьох близьких слов'янських народів з єдиної давньоруської народності. Така концепція була ідеологічно мотивованою з урахуванням ствердженої на державному рівні політики на зближення народів у межах єдиної соціалістичної спільноти. Водночас, на науковому рівні дана концепція заслуговувала критики, оскільки, по-перше, не враховувала поліетнічність та поліцентризм суспільства Київської Русі як тенденції, що виявляла себе в середовищі окремих союзів племен задовго до утворення держави і продовжувала існувати в період її феодальної роздробленості. А, по-друге, — обмежувала період формування єдиної народності надзвичайно коротким для етнополітичних процесів

терміном — від утворення (кінець IX ст.) до початку феодальної роздробленості Київської Русі (др. пол. XI ст.).

З погляду на вищевикладене набагато більш обґрунтованою вважається поширена на сьогодні в наукових колах концепція незалежного розвитку українців, росіян, білорусів як окремих східнослов'янських народів [1–8]. На користь цієї концепції виступає методологічний підхід на врахування на її засадах етнополітичних процесів, які передували і наслідували історію Київської Русі. А, крім того, дана концепція зумовлює необхідність виокремлення й аналізу окремих чинників, які можуть розглядатися як передумови формування народності і водночас складають змістовне наповнення терміну «народ» або «етнос».

Так, народ (грецькою — «етнос») — це історична спільність людей, яка складається на певній території та володіє стабільними особливостями мови, культури і психічного складу, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших. Останнє звичайно зафіксоване в етнімі (самоназві) народу. Сформований етнос виступає як соціальний організм, який самовідтворюється шляхом переважно етнічно однорідних шлюбів і передачі новим поколінням мови, традицій і т.д. Для більш стійкого існування етнос прагне до створення своєї соціально-територіальної організації (держави), а етнічні групи — своїх автономних об'єднань, закріпленні в законодавстві своїх прав.

Отже, серед головних складових поняття «народ» — територія, мова, культура, психічний склад, елементи державного устрою.

Історія Київської Русі дає можливість стверджувати про формування в межах його суспільства трьох відокремлених, а саме — української, російської, білоруської народностей. І хоча цей процес не набув завершеного характеру, його розвиток у межах Київської Русі став важливим етапом на шляху формування трьох народів, а далі і націй.

Так, у сучасній історичній науці чітко виділяються три основних етапи процесу формування регіональної (тобто територіальної, а звідси — культурної, мовної, побутової, психологічної) етнічності окремих груп східних слов'ян, два з яких стикуються у часовому вимірі з історією Київської Русі і, таким чином, засвідчують про започаткування процесу формування окремих народностей. Перший етап — це VI — X ст., другий — XI–XIV ст. і, третій — X–XIX ст. [9–10].

Перший етап був пов'язаний з формуванням етноплемінних утворень, які виявляли себе у їх самоназвах. Останні свідчать про усвідомлення представниками етнічних спільнот їх причетності до окремих племен, племінних союзів або субетнічних утворень у складі окремих племен. Адже населення ранньосередньовічного періоду називало себе полянами, деревлянами, сіверянами, дулібами, волинянами, бужанами, уличами, тиверцями, білими хорватами та ін. Спільною їхньою назвою наприкінці першого періоду стає етнім «русь (русичи, руські люди)».

Другий етап відбувається у XI–XIV ст. і пов'язаний з дробленням держави на окремі етнотериторіальні частини, головною одиницею серед яких була земля. Вона являла собою територіально-політичне утворення, що на першому етапі залишалося залежним від центральної київської влади, а в міру здобуття розвитку великого феодального землеволодіння та формування влади князів на місцях (друга половина XI–перша половина XII ст.) набувала більшої самостійності й навіть незалежності. Однією з перших і головних таких земель стала Київщина як територіальний осередок навколо Києва, що зароджувався на етнічному ґрунті Русі, а відтак і територіальні осередки навколо інших центрів: Чернігова, Галича, Володимиріана-Клязьмі, Смоленська, Полоцька, Рязані тощо.

Здобуття окремими територіальними утвореннями статусу землі фіксувалося офіційними документами — грамотами, що означало їх відносну самостійність. Безумовно, така самостійність земель була певним чином умовною, оскільки Київ регулював у них політичне управління, нерідко з цією метою змінюючи в них прави-

телів. Щодо економічних зв'язків, то вони ніколи не обмежувалися кордонами землі, а виходили далеко за межі не тільки свого краю, а й Київської Русі. Показовими в цьому плані є «торжища» на київському Подолі, відкриті археологами, що являли собою колонії для купців як усіх східнослов'янських земель, так і земель скандинавських, візантійських, германських тощо. І однак тривалість такої самостійності відбивалася на етнокультурних особливостях населення землі, спричинившись до поступової трансформації землі як політично-територіального утворення в етнічну землю.

Цьому сприяли й географічні умови Київської Русі як надзвичайно великої за параметрами раннього середньовіччя (до 800 тис. кв. км за часів Володимира Великого) держави, що відрізнялась територіальною розмежованістю князівств (ліса, болота, річки) з одночасною відсутністю достатньо міцного і розгалуженого апарату влади та розвинутої інфраструктури (транспорт, дороги) як засобів зв'язку між ними. Такі обставини не могли не вплинути на етнокультурну своєрідність етнічних земель, мешканці яких, за словами відомого етнографа XIX ст. Миколи Симашкевича, «вважалися нібито окремою нацією і тому мали свої особливі закони та звичаї, свої, так би мовити, національні права й переваги, своїх особливих правителів, котрі титулювалися князями, господарями та дідами землі» [9].

Крім того, на увагу заслуговує сам процес об'єднання східнослов'янських племен в єдину державу, що набув поступового, доволі тривалого й суперечливого характеру і від самого початку зумовлював етнічну регіоналізацію Київської Русі. Так, держава первісно охоплювала лише землі на Середній Наддніпрянщині (Київську, Чернігівську та Переяславську), які на сьогодні сприймаються як регіон формування української народності. На цій же території містився і політичний, економічний та культурний центр держави — Київ, який ще задовго до утворення Київської Русі виявляв тенденції геополітичного центру по відношенню до інших, менш розвинутих центрів.

На 60-ті рр. IX ст. Київська Русь також об'єднувала лише племена сучасного українського регіону — полян, деревлян, південних дреговичів та чернігівську частину сіверян. В останній чверті IX ст. влада київського князя поширилася на половчан і смоленських кривичів, а після того, як у 882 р. Київ захопив новгородський князь Олег, до Київської Русі було приєднано й землі псковських кривичів та ільменських словенів. Наступник Олега князь Ігор підкорив уличів і тиверців, а протягом X — початку XII ст. до Київської Русі увійшли всі землі східних слов'ян і багатьох неслов'янських племен (фінно-угорські племена мурома, меря, весь, балтійська голядь, тюркські торки і берендеї та ін.). Це перетворило Київську Русь на нестійку конфедерацію «племінних княжінь», що демонстрували, за словами дослідника М. Брайчевського, драматичне переплетення доцентрових і відцентрових тенденцій [11] при збереженні особливостей їх політичного, соціально-економічного та, у свою чергу, культурологічного стану.

Останнє зумовлювалося й різним супенем консолідації племен і груп племен, що, будучи об'єднаними в єдине державне утворення, залишалися осередками відмінних тенденцій розвитку. Так, однорідність матеріальної культури пам'яток Північно-Західної України, залишених у VIII–IX ст. літописними племенами волинян, деревлян, полян, уличів, тиверців, білих хорватів (яких за особливостями матеріальної і духовної культури — одягу, побутових рис, мови співвідносять з культурою пізнішої України) вочевидь засвідчує те, що їх консолідація завершилась вже у X ст., тобто ще на етапі становлення держави Київська Русь.

Так, культура праукраїнських племен XI–XII ст., за археологічними джерелами, являла собою відносно монолітну цілісність на відміну від культури літописних племен лісової півночі Східної Європи, що становили генетичну основу прабілорусів (племена дреговичів, кривичів, частково радимичів) і праросіян (як ільменських словен, кривичів, частково в'ятичів та переселенців з Південної Русі). Останні збе-

рігали свою етнокультурну своєрідність аж до розпаду Київської Русі у XII–XIII ст., тоді як культурна різниця між окремими праукраїнськими племенами півдня почала зникати у переддержавний період у VIII–IX ст. і фактично зникла протягом XI–XII ст.

До цього слід додати й те, що матеріальна культура (кераміка, житлобудівництво, традиційний одяг, прикраси тощо) прабілорусів та праросіян XI–XIII ст. значно відрізнялася від культури праукраїнців як за характером, так і цивілізаційними показниками. Це пояснюється тим, що прабілоруси і праросіяни формувалися далеко від Середньої Наддніпрянщини — політичного й культурного осередку Русі й зазнали впливу культур місцевих балтських та фінно-угорських культурних традицій. Так, якщо праукраїнці відображали у своєму розвитку наближеність до візантійських центрів цивілізації, то прабілоруські й праросійські етнічні групи були продуктом їхнього саморозвитку в умовах власних етнічних територій далеко за межами первісної Русі [12].

Зазначене дає підстави деяким сучасним українським історикам, і зокрема Л. Залізнику, об'єктивно стверджувати, що Київська Русь виникла в IX ст. як рання праукраїнська держава, і лише значно пізніше вона стала величезною й типовою середньовічною імперією від Сяну до Волги з державотворчим і консолідуючим етносом в особі південних русинів, тобто праукраїнців [12].

Така конструкція заслуговує на увагу, оскільки не суперечить тенденціям формування інших великих політичних утворень: як національних, кордони яких в основному збігаються з межами відповідних етнічних територій, так і імперій, до яких входять різні народи. Сутність даної тенденції полягає в тому, що започатковує їх один конкретний етнос, якому й належить ця держава, незважаючи на можливі розширення її території в майбутньому за рахунок земель інших етносів. Так було не тільки з національними державами (Францією, Німеччиною, Чехією та іншими), але й зі світовими імперіями (наприклад, Візантійською, Османською, Російською, де державотворчими етносами були відповідно греки, турки, росіяни).

Отже, не можна не визнати, аналізуючи етнополітичні процеси Київської Русі, що однією з найбільш показових рис цих процесів було існування відомих сучасній історичній науці кількох, принаймні чотирьох¹ чітко окреслених етнічних груп, особливу роль серед яких в аспекті формування давньоруської державності відіграла група племен Середньої Наддніпрянщини, які відносяться до праукраїнської народності.

Слід визнати при цьому й безпосередній зв'язок між існуванням етнічних груп у суспільстві Київської Русі й формуванням народностей як основи трьох — українського, білоруського, російського — народів. В основі даної тенденції — географічна, соціально-економічна, культурологічна відмежованість спочатку племінних князів, а надалі — й земель, князівств Київської Русі, які співпадали в етнічному плані із об'єднанням групи споріднених племен; суперечливість процесу об'єднання східнослов'янських племен в єдину державу, що базувався переважно на силових засобах, а тому ставав платформою постійних відцентрових явищ; нерівномірність соціально-економічного, політичного й культурного розвитку окремих земель; нестійкість політичних зв'язків між адміністративними центрами держави, що тяжіла до конфедеративного устрою і характеризувалась значним рівнем замкненості окремих територіальних одиниць.

До чинника, який сприяв поглибленню етнополітичного розмежування суспільства Київської Русі, відносимо й феодальну роздробленість як явище, що почало виявляти себе вже в др. пол. XI ст. внаслідок зростання великого феодального землеволодіння і, у свою чергу, зміцнення князівської влади на місцях і привело, на-

¹Окрім трьох — українського, білоруського, російського етносу, науці відомий четвертий східнослов'янський етнос — псково-новгородці, що постали з ільменських словен, а у XV–XVI ст. були асимільовані росіянами в процесі експансії Московського князівства на захід.

самкінець, у XII ст. до розпаду єдиної держави на окремі самостійні князівства (землі). Протягом XIII–XIV ст. цей процес продовжувався, перетворивши колишнє потужне ранньофеодальне утворення (Київську Русь) на конгломерат окремих князівств — від 12 на етапі XII ст. до 50 на етапі XIII і 250 на етапі XIV ст.

Водночас, поряд з тенденцією розмежування, достатньо чітко, причому вже на рівні др. пол. XII ст., виявила себе тенденція об'єднання окремих земель й формування нових геополітичних центрів. Йдеться, насамперед, про утворення 1199 р. Галицько-Волинського князівства, що, об'єднавшись у подальшому з Київським князівством, заклало підвалини Галицько-Волинської держави — спадкоємниці політичних, економічних, соціальних, культурних традицій Київської Русі, а також генетичної основи формування українського народу, його мови і культури.

Щодо генетичної основи російського і білоруського народів, то такими можна вважати відповідно союзи ростово-суздальських і полоцько-смоленських князівств. І якщо Полоцька земля, Псковщина і Смоленщина як центр формування білоруської етнічної спільноти, а надалі — народності, виявивши ранні відцентрові тенденції¹ з орієнтацією на захід, не претендували у XII ст. на значні політичні впливи в межах давньоруських земель, Суздальська і Ростовська землі з центром Володимиром-на-Клязьмі як проросійський регіон відверто конкурували у політичному відношенні з Києвом. Показовою в цьому відношенні є політика Андрія Боголюбського, володимиро-суздальського князя (1156—1174 рр.), який намагався остаточно відмежувати Суздальську землю від Києва, підірвати геополітичне значення останнього², утворити окрему церковну митрополію. Якщо взяти до уваги, що А. Боголюбський вважається основоположником майбутньої московської держави³, зусилля князя на протидію Києву можна пов'язувати з формуванням нового державного об'єднання, провідну роль у якому відігравав праросійський етнос.

Зазначене дає змогу не тільки критичного сприйняття концепції єдиної давньоруської народності, а й стверджених у радянській історіографії положень щодо передумов її розмежування на три відокремлені східнослов'янські гілки із визначенням ролі в цьому процесі феодальної роздробленості. Так, характерним у даному відношенні підходом у радянській літературі є той, що сприймає чинник феодальної роздробленості, а надалі — й монголо-татарської навали в якості провідних щодо виокремлення російського, українського, білоруського народів із окресленням даного процесу на рівні XIV ст.

Об'єктивний погляд на історію дозволяє зробити принципово нові висновки, які характеризують етнополітичні процеси Київської Русі та виявляють зв'язок цих процесів з формуванням української, російської та білоруської народності. Так, феодальна роздробленість не передувала процесу виокремлення трьох слов'янських народів, а співпала з ним у часовому просторі, поглиблюючи ті тенденції суспільства, які виявляли себе на попередніх етапах розвитку Київської Русі.

Процес формування східнослов'янських народів почав достатньо чітко виявляти себе на етапі XII–XIII ст. і був пов'язаний, зокрема, із формуванням нових державних утворень, де провідну роль відігравали праукраїнський (Галицько-Волинська держава) і праросійського (союз ростовсько-суздальських князівств) етноси.

Визрівання передумов формування трьох східнослов'янських народів на етапі Київської Русі зумовлювалося специфічними рисами розвитку давньоруської дер-

¹ Розгалужені торговельні зв'язки Полоцька й Смоленська, що пов'язували їх через Двіну з Балтійським морем, створювали економічне підґрунтя для дуже ранніх самостійницьких тенденцій у полочан і смоленчан. У кінці XI ст. Полоцьк перший з давньоруських міст досяг фактичної незалежності від київського князя. У середині XII ст. за доби феодальної роздрібності самостійну політику почав проводити Смоленськ. З цього часу обидва прабілоруські центри переорієнтували свою економіку і політичні впливи в західному напрямку: Двіною до Риги і далі до ганзейських міст Західної Балтії.

² У березні 1169 року організував розгром Києва. Захопив і нещадно зруйнував місто, знищив та спалив не лише житлові квартали, а й значну кількість церков та монастирів. Вивіз з Києва ікону Пресвятої Богородиці. Посадив на київський престол Гліба Переяславського. Втручався у внутрішні справи південно-руських князів.

³ Москва, будучи заснованою 1147 р. батьком А. Боголюбського Юрієм Долгоруким, стає з XIV ст. центром «збирання руських земель».

жави, де особливу роль відігравала стала географічна, а надалі — соціально-економічна, політична відмежованість окремих етнокультурних спільнот.

Історія Київської Русі виявляє нерівнозначність впливів окремих етнокультурних спільнот на процес формування й розвитку східнослов'янської держави, виокремлюючи особливу роль у цих процесах, насамперед, тих спільнот, які представляли праукраїнську народність.

Спорідненість політичних, економічних, соціальних, культурних традицій Київської Русі і Галицько-Волинського князівства засвідчує про тривалість і безперервність процесу формування української народності від етнокультурних праукраїнських спільнот на етапі формування Київської держави (VIII–IX ст.) і надалі — виокреслення передумов української народності і навіть перших літописних відомостей про Україну в умовах феодальної роздробленості східнослов'янських земель (XII ст.) до активного становлення генетичної основи українського народу в межах Галицько-Волинської державності (XIII — 40-і рр. XIV ст.). Цей процес заклав глибинні підвалини українського народу, визначив особливості психології, побуту, культури, які традиційно пов'язуються зі специфічними рисами українців [13–16].

В цілому аналіз етнополітичних процесів Київської Русі доводить не тільки виокремленість націогенезу українців, а й його безпосередній зв'язок зі становленням давньоруської державності, подальшим розвитком східнослов'янських земель, і зокрема накопиченням українських державницьких традицій. Показово, що навіть в умовах бездержавності українського етносу в XIV–XVI ст. як періоду, який характеризувався надзвичайно несприятливими обставинами для збереження національних особливостей українців, населення цих земель, вибруючи свої національні й соціальні права, підтримувало умови для самовідтворення та формування національної самосвідомості. У цьому, ймовірно, і полягає специфіка етногенезу українців.

Щодо остаточного формування українського етносу, то він відбувся на рубежі XVI–XVII ст. в умовах загрози фізичного знищення з боку Степу (Кримського ханства як васала Османської імперії), національного гніту польської шляхти та внутрішньої зради еліти — переходу аристократії до католицизму та укладання церковної унії. На хвилі національної боротьби росла національна свідомість: на побутовому рівні вона виявилась в усвідомленні своєї приналежності до українського народу, а на вищому, ідеологічному рівні — у боротьбі за національні права, за православ'я, за створення національної держави як виразника національних інтересів українців.

Література

1. *Субтельний О.* Україна. Історія / Орест Субтельний. — К.: Либідь, 1991; Історія України / [кер. авт. кол. Зайцев Ю]. — Львів: Вид-во «Світ», 1998.
2. *Історія України* / відпов. ред. Смолій В.А. — К.: Альтернатива, 1997.
3. *Бойко О. Д.* Історія України: Посібник / Олександр Бойко. — К.: Видавничий центр «Академія», 2002.
4. *Бойко О. Д.* Історія України: Навчальний посібник / Олександр Бойко. — К.: Академ-видав, 2006.
5. *Історія України: Навч.-метод. посіб. для семінар. занять* / В.М. Литвин, А.Г. Слюсаренко, В.Ф. Колесник, М.І. Гладких, В.І. Гусев. — К.: Знання, 2006.
6. *Юрій М.* Історія України: Навч. посіб. для студентів неісторичних факультетів / Микола Юрій. — К.: Кондор, 2007.
7. *Литвин В. М.* Історія України: Підручник / Володимир Михайлович Литвин. — К.: Наук. думка, 2006.
8. *Історія України: навч. посіб.* / Литвин В.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. — К.: Знання, 2008.
9. Етнічність історично-етнографічних регіонів України. — Режим доступу: <http://referatnik.org.ua/index.php?action=eferat&referat=4924>
10. Етнічна історія земель та регіонів. — режим доступу: <http://referatnik.org.ua/index.php?action=referat&referat=4924>

11. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivt.htm>
12. Залізняк Л. Від склавинів до української нації. — Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=934>.
13. Кононенко П.П. Український етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис / Кононенко П.П., Кононенко Т.П. — Обухів, 2003. — 519 с.
14. Фігурний Ю. С. Український етнос як один із важливих концентрів українознавства / Юрій Степанович Фігурний. — Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — К., 2003. — Т. I.
15. Формування української народності. Походження та поширення назви «Україна». — Режим доступу: <http://movakalynova.narod.ru/formuvukrnarodu.htm/>
16. Балушок В. Когда же родился украинский народ? — Режим доступу: <http://www.zn.ua/3000/3050/49862/>

Надійшла до редакції: 14.01.2010

УДК (94)777

Н. М. Довганик, канд. істор. наук, доц.

ПЕРЕВАГИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

В Україні на сьогоднішній день гальмується муніципальний рух. Надмірна централізація державного управління обмежує органи місцевого самоврядування у здійсненні демонополізації виробництва, зміні форм власності, розширенні кооперативних зв'язків між містом і селом. Якщо до цього додати й інші проблеми, то стає очевидною необхідність наукового аналізу причин формування такої ситуації.

В Украине на сегодняшний день тормозится муниципальное движение. Избыточная централизация государственного управления ограничивает органы местного самоуправления в осуществлении демонополизации производства, изменении форм собственности, расширении кооперативных связей между городом и селом. Если к этому прибавить и другие проблемы, то становится очевидной необходимость научного анализа причин формирования такой ситуации.

In Ukraine municipal motion is braked for today. Surplus centralization of state administration limits the organs of local self-government in realization of demonopolization of production, change of patterns of ownership, expansion of co-operative connections between a city and village. If to it to add other problems, the necessity of scientific analysis of reasons of forming of such situation becomes obvious.

Ключові слова: територіальні громади, місцеве самоврядування, муніципальний рух.

Ключевые слова: территориальные общины, местное самоуправление, муниципальное движение.

Keywords: territorial communities, local self-government, municipal movement.

Сьогодні ніхто вже не ставить під сумнів доцільність громадсько-політичних ініціатив, спрямованих на децентралізацію влади в Україні, утвердження місцевого самоврядування в містах, селах і селищах. Однак реальних зрушень на краще дуже мало. Головні чинники місцевого самоврядування — юридична відособленість, економічна самостійність і фінансова самодостатність територіальних громад — залишилися деклараціями. Конгрес місцевих та регіональних влад України¹ зробив

¹ 15 квітня 2002 р. чотири представницькі організації — Українська асоціація місцевих та регіональних влад, Асоціація міст України, Асоціація сільських, селищних та міських рад і Спілка лідерів місцевих та регіональних влад України — на спільному засіданні прийняли рішення про утворення Конгресу місцевих та регіональних влад України (КМРВУ), тобто виступили його співзасновниками. Тоді ж було підписано установчу угоду та хартію КМРВУ. За задумом сторін, Конгрес має стати найвищим представницьким форумом місцевого самоврядування в Україні.